

ПАЛІНЧАК М. М.,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
(ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»)

УДК 322+0.018:930

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ»

Досліджуються головні складові поняття «церковно-державні відносини». Зазначено, що відносини між державою й церквою мають характер суспільних і міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між суб'єктами соціальної взаємодії й водночас характеризують державно-суспільну взаємодію як цілісність.

Ключові слова: держава, релігія, церква, релігійна організація, державно-церковні відносини.

Исследуются главные составляющие понятия «церковно-государственные отношения». Отмечено, что отношения между государством и церковью имеют характер общественных и межинституциональных, поскольку понятие «отношения» выражает совокупность многообразных связей, возникающих между субъектами социального взаимодействия и одновременно характеризующих государственно-общественное взаимодействие как целостность.

Ключевые слова: государство, религия, церковь, религиозная организация, государственно-церковные отношения.

We study the main components of the concept of “church-state relations”. It is noted that the relationship between state and church have social and interinstitutional nature, as the concept of “relations” expresses the diverse set of relations arising between subjects of social interaction and simultaneously characterize public-public cooperation as integrity.

Key words: state, religion, church, religious organization, church-state relations.

Вступ. Поняття «церковно-державні відносини» широко використовується в науковій літературі, при цьому й дотепер не існує загального тлумачення цього поняття. Крім того, воно не набуло ще статусу правової норми ані в міжнародно-правовому, ані у вітчизняному законодавстві. І саме така невизначеність цього поняття призводить до суб'єктивістських та односторонніх його інтерпретацій.

Невизначеність сутності та природи державно-церковних відносин негативно впливає на характер відносин між двома інституціями – державою й церквою, а також на процеси формування державної політики стосовно церкви. На практиці це виявляється в різних конфліктах різних рівнів, що суттєво впливає на стабільність/нестабільність соціально-політичного розвитку держави. Тому питання чіткого визначення поняття «державно-церковні відносини» є надзвичайно актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних складових поняття «державно-церковні» відносини.

Стан дослідження. Цій тематиці присвячені праці таких зарубіжних учених, як Ф. Душіца [12], В. Пивоварський [14], М. Мчедлова [6] та інші.

Результати дослідження. Державно-церковні відносини – це поняття, що утворилося шляхом об'єднання двох усталених понять «держава» й «церква». Щодо першого терміна «держава», то існує чітке визначення її як інституції політичної влади, суспільної структури, яка організована відповідним чином і яка здатна здійснювати легітимний контроль над громадянами, які мешкають на конкретній території.

Що ж стосується церковно-релігійних організацій, то цей контроль здійснюється як органами центральної виконавчої влади, так і органами місцевого самоврядування. Великого значення в процесі формування релігійних норм як норм конституцій набула так звана «конституційна термінологія». Існує чимала кількість конституційних термінів, які слугують для визначення поняття «релігійна організація». Ці терміни є пропорційними до того розмаїття назв, яких вони набули впродовж тривалого процесу розвитку. У лоні християнської релігії, наприклад, всюди прийнята назва «церква». Інші релігійні спільноти вживають такі назви, як «релігійна організація», «об'єднання», «товариство» [13, с. 24].

Безсумнівно, діапазон значень терміна «релігійна організація» є відносно ширшим. Його визначення як організованого об'єднання прибічників цієї релігії найкраще підкреслює сферу діяльності індивіда й релігійного колективу. Своїм радіусом поняття «релігійна організація» охоплює також церкву, яка є певною категорією релігійного об'єднання зі специфічною організаційною структурою. Тому якщо використовується термін «церква», то поряд із ним паралельно треба вживати термін «релігійна організація» або інший можливий його синонім. На думку польських правників, оптимальним визначенням, якщо не обмежуватися терміном «релігійна організація», є конструкція «церква й інші релігійні організації», яка застосовується тоді, коли нема явної потреби конкретизації якоїсь із тих організацій або церков [14, с. 7–8].

Однією з причин щодо нечастої присутності в конституційних актах рішень про «світськість» держави є юридична невивірність цього поняття. Проте можна визначити певні риси світської держави.

По-перше, це є, безумовно, саме відокремлення держави від церкви, що є неодмінною умовою існування світської держави. Однак поняття відокремлення не вичерпує обсягу значення, що містить у собі термін «світська держава» та являє собою його висхідний компонент, який разом з іншими встановлює розуміння світськості як суспільної засади. По-друге, це рівноправність усіх релігійних організацій.

Наступним фактором, що формує поняття світськості, є незалежність держави й релігійних організацій, а також їх взаємна автономія. У негативному аспекті це конкретизація відокремлення, а в позитивному аспекті незалежність означає визнання існування двох різних стовпів суспільства, тобто держави як політичної спільноти й релігійних організацій як релігійної спільноти. Автономія ж характеризує внутрішні відносини держави й релігійних організацій, засновані на тому, що кожна із цих спільнот сама встановлює для себе норми права й керується ними, не будучи зв'язаною зовнішнім правом.

Нарешті, наступним елементом світськості є взаємодія держави з різними релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці.

Маючи різні природи, церква й держава використовують різні засоби для досягнення своєї мети. Держава спирається переважно на матеріальну силу, включаючи силу примушення, а також на відповідні світські системи ідей. Церква ж має у своєму розпорядженні релігійно-етичні засоби для духовного керівництва.

Держава й церква – різні організації. Вони не повинні ні зливатися воедино, ні підмінювати одна одну. Однак виникає цілком природне запитання: чи можливе в дійсності обопільне співробітництво між світською й духовною владою, між царством Кесаря й царством Бога? Характерно, що багато сучасних православних богословів оцінюють можливість подібної взаємодії досить стримано. Так, протоієрей І. Мейендорф, наприклад, пише: «Союз церкви з державою, що бере свій початок за імператора Костянтина, <...> був у дещо двозначним. <...> За свободу й нові можливості церква заплатила дорогою ціною» [5, с. 232].

Представник не церковної, ліберальної інтелігенції початку ХХ ст. Д. Койген вважав інакше: на його думку, світська державність стає можливою тільки з перемогою християн-

ського світового порядку. З іншого боку, «... державна влада, безумовно, має потребу в релігії, проте щоб кожний із людей, який входить у цю державу, хотів погодитися з усіма іншими, щоб у цьому був не тільки момент примуса, а й момент етичного самопримуса, навіть більше: момент релігійного пориву» [3, с. 114]. У підсумку Д. Койген доходить висновку, що «... державна влада, звільнившись від пут божества, від теократії, не зуміла довго стояти на власних ногах і завжди тяжіла до того центру життя, де існував релігійний початок» [3, с. 115].

Щодо конституційного закріплення відносин цих двох інституцій, то в конституціях тих чи інших країн можуть і не визначатися конкретно принципи незалежності та автономії держави й церкви, а також взагалі не формулюватися інституційні основи, які стосуються відносин між цими суб'єктами. У таких випадках єдиною гарантією прав на свободу совісті й віросповідання в загальному розумінні є зазвичай рівноправність церков та інших релігійних організацій, що трактується як перенесення на колектив основного права індивіда. Однак варто пам'ятати, що становище релігійних організацій у державі засновується на тих правах і свободах, якими наділений людський індивід.

Дослідники майже одностайно стверджують, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, яка характерна для певного етапу суспільства. Зміни в суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами. Такого типу взаємозв'язки знаходилися в центрі уваги класиків. Так, Е. Дюркгейм вказував, яким чином зміни в поділі суспільної праці, що мають місце під час переходу від традиційного суспільства до сучасного, змінюють одночасно й суспільне місце релігії. Недарма особи, що займалися такими зв'язками, встановили момент зародження релігійної індивідуалізації [13, с. 115].

На сучасному етапі державотворення актуалізуються такі питання: кому надавати право юридичної особи: церкві, релігійним організаціям або їх центрам (управлінням); як визначити статус релігійних інституцій, незалежних від світських (державних, політичних, громадських) утворень; які умови та способи укладання двобічних домовленостей між органами державної влади й центрами релігійних організацій тощо.

Варто зазначити, що важливий теоретико-методологічний сенс має й третя складова поняття «державно-церковні відносини» – поняття «відносини». У вітчизняній науковій літературі вживаються також терміни «стосунки» та «взаємини». Визначення, яке є класичним, аналізованому поняттю дав Г. Гегель, визначаючи «відносини» як взаємозв'язок двох сторін, які, «володіючи самостійним існуванням, почасти байдужі одна до одної, почасти ж існують завдяки одна одній і тільки в єдності цієї взаємної визначеності» [2, с. 103–104].

У контексті нашого дослідження поняття «відносини» означає один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції.

При цьому треба зазначити, що відносини між державою й церквою мають характер суспільних і міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між цими суб'єктами соціальної взаємодії й водночас характеризують державно-суспільну взаємодію як цілісність. У цьому понятті поєднуються аспекти як безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії.

У цьому контексті доцільно навести й такий цікавий факт: декілька священників у Росії, щоб спокійно використовувати відому продукцію «Apple», уже змінили значок із зображенням надкушеного яблука, яке символізує описаний у Біблії першорідний гріх, на емблемі із зображенням хреста [Цит. за: 6, с. 25–47]. Вірним вважаємо яскравий вислів У. Бека, що політикою становиться навіть те, що раніше до цієї сфери не відносилось.

Окрім того, ці відносини треба аналізувати як процес (аналогічно до понять «соціальна взаємодія», «політична взаємодія», «соціальний обмін», «політичний конфлікт»). Їх можна досліджувати і як результат цього процесу, що фіксується поняттями «соціальні норми» й «соціально-політичні форми».

Таким чином, це поняття дозволяє аналізувати державну політику в її релігійно-церковному напрямі та релігійно-церковну діяльність у державно-політичному напрямі як суспільно-політичну взаємодію, яка розкриває принципову можливість змін, удосконалення,

оптимізації вже сформованих принципів взаємовідносин між соціально-політичними інституціями.

У вигляді результату аналізу складових частин поняття «державно-церковні відносини» воно постає як законодавчо-унормовані умови соціально-політичної діяльності, як вираз тих закономірностей, що впливають на державу й церкву в їх динаміці.

Варто також підкреслити, що взаємовідносини між державною й релігійно-церковною системами полягають не тільки у взаємодії, вони обидві впливають на інші інституції соціуму, на соціально-політичні процеси в цілому. У загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру [8, с. 38]. Такий підхід означає, що вони, по-перше, встановлюються офіційно, незалежно від того чи іншого учасника; по-друге, регулюються нормами права безпосередньо з використанням наявних у держави засобів впливу. Відносини є різноманітними за змістом.

Держава (державний апарат) виступає як керуюча система у формуванні ставлення до церкви, проте водночас церква існує як саморегулююча соціальна система. Саморегулююча спільнота (церква) задає параметри й межі державного втручання, що визначається завданнями й функціями держави. Так, Ж. Тощенко в статті «Теократія як форма взаємовідносин релігії й влади» зазначає: «Держава прагне усереднити інтереси, за можливості нівелювати їх відмінності» [9, с. 7]. Тому державно-церковні відносини можуть мати характер саморегулювання, взаємної підтримки, напруженості або конфлікту.

Горизонтальні й вертикальні відносини (публічно-владні стосунки) між державними й релігійними інституціями та окремими офіційними представниками влади й церкви продукують та виявляють свободу й рівність учасників процесу. Останні в цьому випадку одночасно виступають і суб'єктами права, які набувають відповідної соціальної якості та керуються принципом взаємності як одним із провідних принципів соціального обміну.

Для коректного застосування поняття «державно-церковні відносини» варто проаналізувати наявні в науковій літературі його дефініції та завдяки їх компаративному аналізу відшукати адекватне визначення.

У цьому аспекті треба звернути дослідницьку увагу на дисертаційне дослідження українського вченого В. Яценка «Еволюція державно-церковних відносин в Україні». Автор один із перших у вітчизняній науці, подає загальне визначення цього поняття: під державно-церковними відносинами розуміє взаємодію конституційно-правових і церковно-релігійних норм і відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини в суспільстві [11].

У «Малій енциклопедії етнодержавознавства» державно-церковні відносини визначаються як «... певна система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади й церкви, регулюванням правового становища церкви» [4, с. 464].

У «Юридичній енциклопедії» йдеться про те, що державно-церковні відносини виступають як «... один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції» [10, с. 163]. О. Саган у підручнику «Академічне релігієзнавство» характеризує державно-церковні відносини як «... сформовану на основі певних, загальноприйнятих норм, звичаїв і законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої та виконавчої влади) та складових релігійного комплексу» [1, с. 90–91].

Наведеним переліком майже вичерпуються наявні в науковій літературі – політологічній, юридичній, філософській – дефініції державно-церковних відносин. Кожне із цих визначень акцентує на певному аспекті суб'єктів відносин, зокрема соціально-політичному, правничому, філософському; кожне з них розкриває певний зміст і характерні риси цих відносин.

Виходячи з ретроспективної та наявної об'єктивної сукупності системних (вертикальних і горизонтальних, багаторівневих) зв'язків між інституціями держави й церкви, їхнього політичного, соціального та конституційно-правового характеру, враховуючи потребу в чіткому, юридично й конфесійно нейтральному визначенні цього поняття, запропоновано

таку дефініцію: державно-церковні відносини – це сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових і моральних нормативних зв'язків між двома інституціями – державою й інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами), що склалися в історичному процесі, які є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними й моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни звичаями, є однією зі складових частин внутрішньої та зовнішньої політики. Тобто означені відносини характеризують рівень, глибину взаємин влади й релігійних організацій, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції, співпраці [7, с. 55–56].

Висновки. Отже, аналіз поняття «державно-церковні відносини» дозволяє зробити висновок, що відносини між державою й церквою не є суто внутрішньою проблемою. Такі відносини мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередньо формують міжнародний імідж країни. Сьогодні етап взаємоадаптації та становлення державно-церковних відносин фактично відповідає чинним міжнародним стандартам. Поняття «державно-церковні відносини» за своєю суттю є універсальним і поліфункціональним, таким, що дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномена, виокремити частини об'єкта, який аналізується, висвітлити його характерні риси, обґрунтувати специфіку відносин і наявні інтенції.

Список використаних джерел:

1. Академічне релігієзнавство : [підручник] / під ред. А. Колодного. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Гегель Г. Работы разных лет : в 2 т. / Г. Гегель. – М. : Наука, 1973. – 541 с.
3. Записки Петроградского Религиозно-философского общества. – Петроград, 1916. – Вып. IV. – 403 с.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Українська видавнича спілка, 1996. – 942 с.
5. Мейендорф И. Церковь и государство: русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси / И. Мейендорф. – М. : Наука, 1991. – 632 с.
6. Мчедлова М. Возвращение религии, или Новый мир: в поисках объяснения / М. Мчедлова // Политическая наука / ред. кол. Е. Мелешкина и др. ; Центр социал. научно-информац. исследований. – М., 2013. – № 2 : Религия и политика / ред.-сост. И. Кудряшова. – С. 25–47.
7. Палінчак М. Зміст і теоретико-методологічні функції поняття «державно-церковні відносини» / М. Палінчак // Освіта регіону. Серія «Політологія. Психологія. Комунікації». – К. : Університет «Україна». – 2013. – № 1. – С. 50-57.
8. Сорокин П. Правовое регулирование : предмет, метод, процесс / П. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 36–38.
9. Тощенко Ж. Теократия как форма взаимоотношений религии и власти / Ж. Тощенко // Философские науки. – 2002. – № 33. – С. 7–9.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т. 1–6.
11. Яценко В. Еволюція державно-церковних відносин в Україні : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.06 / В. Яценко ; Ін-т філософії НАН України. – К., 1993. – 189 с.
12. Dusicza F. Az állam és az egyház viszonya / F. Dusicza [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/doRIV>.
13. Pietzak M. Prawo Kosciólów i zwiazkow wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce / M. Pietzak. – Warszawa, 1997. – 54 s.
14. Piwowarski W. Socjologia religii / W. Piwowarski. – Lublin : Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1996. – 98 s. ; Prawo Wyznaniowe. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. O gwarancjach wolności sumienia i wyznania. – Warszawa, 1989. – 396 s.

